

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Word order and information structure in Makhuwa-Enahara

Wal, G.J. van der

Citation

Wal, G. J. van der. (2009, June 16). *Word order and information structure in Makhuwa-Enahara. LOT dissertation series*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13845>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13845>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting in het Nederlands

Dit proefschrift gaat over de grammatica van het Makhuwa. Deze Bantoetaal wordt gesproken in het noorden van Mozambique en het zuiden van Tanzania. Naar schatting zijn er in Mozambique 5 miljoen sprekers van de taal en daarmee is het één van de grotere talen van het land. Voor dit proefschrift werd één dialect van het Makhuwa onderzocht, het Makhuwa-Enahara. Dit wordt gesproken op het Ilha de Moçambique en in het nabije kustgebied. Hoofdstuk 1, de introductie, geeft meer informatie over de taal en de sprekers, alsook over het veldwerk dat in drie periodes tussen 2005 en 2008 is verricht.

De rest van het proefschrift bestaat uit twee delen. Het eerste deel, hoofdstuk 2, geeft een korte beschrijving van de grammatica van het Makhuwa-Enahara. Het tweede deel, hoofdstukken 3-5, gaat in op de woordvolgorde en informatiestructuur van deze taal. Tot slot is een verhaal in het Makhuwa-Enahara toegevoegd, dat voorzien is van een interlineaire en een vrije vertaling in het Engels.

In hoofdstuk 2 zijn de basiseigenschappen beschreven van de fonologie van het Makhuwa-Enahara, de toon en intonatie, de naamwoordklassen en de verdere nominale groep, de morfologie van het werkwoord, de vervoegingen en enige syntactische onderwerpen, zoals nominale predikatie en voegwoorden. Enkele kenmerken die bijzonder zijn voor het Makhuwa-Enahara zijn de objectmarkering op het werkwoord, de vorming van betrekkelijke bijzinnen en de conjoint/disjoint alternantie. Deze bespreek ik kort hieronder.

Het object (lijdend voorwerp) kan gemarkeerd worden op het werkwoord door een objectprefix, net als in andere Bantoetalen. Deze markering is in het Makhuwa echter zeer beperkt. Alleen als het object een eerste of tweede persoon is of behoort tot naamwoordklasse 1 of 2 is objectmarkering mogelijk én verplicht. Voor de overige naamwoordklassen bestaat geen objectmarkeerder.

De vorm van betrekkelijke bijzinnen in het Makhuwa is bijzonder, omdat er geen voegwoord of markering bestaat die specifiek voor de betrekkelijke bijzin gebruikt wordt. Het werkwoord in een betrekkelijke bijzin heeft dezelfde vorm als in een gewone zin en het congrueert met het naamwoord waar de bijzin op slaat. In (488) zijn het naamwoord *ekamísá* “shirt” en de congruentie op het werkwoord *e-* beide in naamwoordklasse 9. Wanneer het naamwoord niet het subject (onderwerp) is, wordt het subject in de bijzin uitgedrukt door een bezittelijk voornaamwoord achteraan het werkwoord, zoals *-aaka* in (488).

- (803) ekamísá e-pasar-aly-áaka
 9.shirt 9-strijken-PERF.REL-POSS.1SG
 ‘het shirt dat ik gestreken heb’

In sommige werkwoordstijden in het Makhuwa bestaan paren van vervoegingen, conjoint en disjoint genaamd. Het verschil tussen de conjoint en de disjoint vervoegingen is zichtbaar in de vervoegingsmarkeerders, het tonale patroon op bepaalde elementen die direct volgen op het werkwoord en de mogelijkheid om aan het einde van een zin te staan. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in (804). De disjoint vorm mag aan het einde van een zin voorkomen en heeft een voorvoegsel *-náá-* (804a), terwijl op de conjoint vorm altijd iets volgt en het voorvoegsel *-n-* is (804b,c). Het object *malashi* ‘gras’ heeft het toonpatroon laag-hoog-laag na de disjoint vorm en de vorm laag-laag-hoog na de conjoint vorm.

- (804) a. DJ enyómpé tsi-náá-khúúrá (maláshi)
 10.koeien 10-PRES.DJ-eten 6.gras
 ‘de koeien eten gras’
- b. CJ enyómpé tsi-n-khúúrá malashí
 10.koeien 10-PRES.CJ-eten 6.gras
 ‘de koeien eten gras’
- c. CJ *enyómpé tsi-n-khúúrá
 10.koeien 10-PRES.CJ-eten
 ‘de koeien eten gras’

Het tweede deel van het proefschrift richt zich op de wisselwerking tussen informatiestructuur en syntaxis en hoe deze de woordvolgorde en de conjoint/disjoint alternantie in het Makhuwa-Enahara beïnvloeden. Eerst worden theorieën over syntaxis en informatiestructuur in het algemeen besproken (hoofdstuk 3), dan worden de eigenschappen van elementen in de domeinen voor en na het werkwoord bestudeerd (hoofdstuk 4) en ten slotte onderzoekt hoofdstuk 5 het gebruik van de conjoint en disjoint werkwoordsvormen.

In hoofdstuk 3 wordt eerst de term “configurationaliteit” bekeken. In eerdere analyses van talen en hun woordvolgordes is een onderscheid gemaakt tussen zogenaamde configurationele en niet-configurationele talen. In configurationele talen worden de syntactische functies in de woordvolgorde gecodeerd. In talen waar de configuratie van een zin niet primair bepaald is door de syntactische functies en argumentrelaties kan de woordvolgorde worden bepaald door de informatiestructuur, om de discourse-functies uit te drukken. Gezien de grote variatie tussen talen in het gebruik van woordvolgorde voor het uitdrukken van zowel syntactische functies als discourse-functies is een

indeling “configurationeel” versus “niet-configurationeel” niet geschikt. Talen verschillen niet in *of* ze woordvolgorde gebruiken voor syntaxis en informatiestructuur, maar in *welke mate* de woordvolgorde door het één of het ander bepaald wordt. Dit suggereert een continuüm tussen deze factoren en woordvolgorde is dus nooit vrij of willekeurig.

Om te komen tot een analyse waarin deze beide aspecten gecombineerd worden, worden eerst de basisbegrippen van de informatiestructuur en de syntaxis besproken. In de informatiestructuur zijn drie eigenschappen van referenten in de conversatie relevant: mentale toegankelijkheid, saillantie en exclusiviteit. Elke gebeurtenis en elke referent hebben in onze hersens een bepaalde waarde voor toegankelijkheid en saillantie, afhankelijk van de voortgang van de conversatie. Is een referent al genoemd in de voorgaande conversatie, dan zal hij toegankelijker zijn in onze hersens, en moet een referent meer opvallen in de komende zin, dan is hij saillant. Belangrijk is daarbij dat dit *relatieve* begrippen zijn: referenten zijn niet per sé toegankelijk of saillant, maar zijn dat ten opzichte van elkaar. Soms moeten referenten ook als exclusief worden geïnterpreteerd, wat betekent dat de zin voor die referent waar is en voor alternatieve referenten niet. Als dit de eigenschappen zijn die in de grammatica worden gecodeerd, dan kunnen de termen “topic” en “focus” worden gebruikt voor de pragmatische relaties tussen een referent en de propositie van een zin.

In een Minimalistische aanpak is de syntaxis een zo eenvoudig mogelijk instrument om grammaticale structuren te bouwen. Zinnen worden gebouwd door talige elementen samen te voegen en zo een derivatie van een zin te maken. De derivatie wordt van beneden naar boven opgebouwd als een binair vertakkende boom. Elementen kunnen vanuit (een set uit) het lexicon in deze derivatie gevoegd worden of vanuit een eerdere positie in de derivatie verplaatst worden. Deze verplaatsing is toegestaan als 1) er een congruentierelatie bestaat tussen een functioneel element (hoofd) en het te verplaatsen element, of 2) de uiteindelijke woordvolgorde een andere interpretatie krijgt dan de oorspronkelijke. In het Makhuwa heeft het werkwoord altijd een congruentierelatie met het subject en het subject wordt altijd verplaatst. Daarnaast kunnen elementen verplaatst worden om een andere informatiestructuur weer te geven. Maar hoe kunnen de syntaxis en de relevante noties van de informatiestructuur goed gecombineerd worden?

Uit de vele theoretische mogelijkheden om deze twee te combineren worden er twee in dit proefschrift besproken: een cartografisch model en een interfacemodel. Het cartografische model neemt aan dat er een één-op-één relatie is tussen een bepaalde interpretatie en een structurele positie in de derivatie. Elementen met een topic of focus functie bijvoorbeeld krijgen deze interpretatie omdat ze een topic of focus *feature* hebben en ze worden verplaatst naar een functionele positie die gespecificeerd is voor topic of focus. Er zijn twee belangrijke bezwaren tegen dit model. Ten eerste is verplaatsing in dit model alleen mogelijk als het verplaatsende element zelf een bepaalde interpretatie moet krijgen. We weten dat elementen soms worden verplaatst om een bepaalde interpretatie juist *niet* te krijgen, of om een ander element de juiste interpretatie

te laten krijgen. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij de werkwoord-subject volgorde in het Makhuwa: het werkwoord wordt verplaatst langs het subject omdat het subject niet als topic geïnterpreteerd dient te worden en niet omdat het werkwoord zelf een bepaalde interpretatie moet krijgen. Ten tweede kunnen referenten in dit model slechts een absolute waarde krijgen, zoals “+focus”. Interpretaties die relatief tot andere referenten zijn, zoals meer of minder toegankelijk, kunnen hierin niet voorkomen.

In een interfacemodel zoals dat van Slioussar (2007) kunnen deze relatieve noties wel gebruikt worden, namelijk in interpretatieregels die als een filter functioneren. De syntaxis maakt één of meerdere derivaties, die een juiste vorm moeten hebben voor de interactie met andere mentale modules. Het filter van regels selecteert en/of controleert de juiste zin, die moet voldoen aan de regels voor een grammaticale zin en voor een makkelijke communicatie. Slioussar gebruikt haar model om de woordvolgorde in het Russisch te verklaren, die afhangt van de relatieve toegankelijkheid en saillantie van de referenten in een zin. In het Makhuwa wordt de woordvolgorde ook beïnvloed door de discourse-representaties. De naamwoorden en bijwoorden blijken rond het werkwoord te worden geordend op basis van hun waarden voor toegankelijkheid en saillantie: alles wat vóór het werkwoord staat wordt geïnterpreteerd als toegankelijker en minder saillant dan het werkwoord zelf of wat erachter staat. Het element direct achter een conjoint werkwoordsvorm wordt geïnterpreteerd als exclusief.

Om de invloed van de informatiestructuur op de woordvolgorde verder te bestuderen wordt er in hoofdstuk 4 gekeken naar de eigenschappen van de elementen die voor het werkwoord staan en erachter. Dit zijn bijvoorbeeld elementen die inherent weinig toegankelijk zijn, zoals vraagwoorden en onbepaalde naamwoorden, elementen met een hoge saillantie, zoals de antwoorden op vraagwoordvragen, en elementen met een exclusieve interpretatie, zoals een naamwoord met “alleen/slechts”.

In het preverbale domein kunnen drie syntactisch verschillende elementen onderscheiden worden: situerende elementen die in de linkerperiferie gegenereerd worden, elementen die dislocatie naar links hebben ondergaan en niet-gedisloceerde elementen in een argumentpositie. Alleen het subject is toegestaan in de hoge argumentpositie, maar zowel subject als object lijkt dislocatie te kunnen ondergaan. Elementen met eigenschappen die gerelateerd zijn aan focus, zoals vraagwoorden of een focus partikel, blijken onmogelijk in het preverbale domein.

Het domein na de disjoint werkwoordsvorm bevat elementen die geen topicfunctie hebben en ook geen focusfunctie. Ze zijn ten hoogste zo toegankelijk als het werkwoord en tenminste even saillant. Meestal staat het object achter het werkwoord, maar ook het subject kan achter het werkwoord voorkomen. Deze woordvolgorde wordt gebruikt in thetische zinnen, waarin het werkwoord en het subject even saillant zijn en het subject geen topicfunctie heeft. Als we aannemen dat het werkwoord bestaat uit een aantal *in-situ* vervoegingsprefixen en een werkwoordsstam net boven vP en overwegend dat het subject naar boven het werkwoord verplaatst is, dan kan de volgorde “werkwoord-subject” alleen worden afgeleid door restverplaatsing aan te nemen van het

hele gedeelte onder het subject. Deze analyse verklaart de congruentie van het werkwoord met het subject, dat naar boven verplaatst wordt. De analyse verklaart ook waarom in het Makhuwa de disjoint vorm gebruikt wordt en waarom het postverbale subject geen focusinterpretatie kan hebben in het Makhuwa (het staat niet direct onder een conjoint werkwoord). Ten slotte maakt deze analyse de juiste voorspelling dat ook de volgorde werkwoord-object-subject mogelijk is met een thetische interpretatie (het gedeelte dat over het subject heen wordt verplaatst kan namelijk ook het werkwoord én een object bevatten).

Deze generalisaties over het pre- en postverbale domein kunnen worden verklaard met een interfaceregels die stelt dat alleen de elementen die meer toegankelijk en minder saillant zijn dan het werkwoord daarboven mogen staan (en dus in het preverbale domein opduiken). De preverbale elementen hebben dan de pragmatische functie van topic, terwijl het werkwoord en eventuele elementen in het postverbale domein een commentaar vormen op dat topic.

De positie van elementen in het preverbale of postverbale domein is niet de enige manier om informatiestructuur te coderen in Makhuwa. Ook de paren van vervoegingen, die conjoint en disjoint werkwoordsvormen genoemd worden, markeren de informatiestructuur. Hoofdstuk 5 bestudeert de grammaticaliteit en het gebruik van deze werkwoordsvormen. Het beschrijft eerst de formele eigenschappen (positie, tonale en segmentale markering) en dan de betekenis. Het verschil in betekenis tussen de twee vormen ligt niet in grammaticale tijd, aspect of modus, maar in de interpretatie van het element dat direct op het werkwoord volgt. Dit element wordt na een conjoint werkwoordsvorm geïnterpreteerd als exclusief, maar na een disjoint vorm niet. De disjoint vorm wordt in alle andere gevallen gebruikt. Een focuseffect op het element direct na het werkwoord staat bekend als het effect van de “Immediate After Verb” positie (IAV; ‘onmiddellijk na het werkwoord’). Alleen in deze positie kunnen elementen fungeren als focus, wat in het Makhuwa een exclusieve interpretatie veronderstelt. Dat wil zeggen dat de propositie betrekking heeft op die referent en niet op (sommige) andere referenten.

In een cartografisch model wordt een speciale lage focusprojectie gebruikt om de interpretatie en positie van het element in IAV positie verklaren. Voor talen als Zulu en Aghem maakt dit model niet de juiste voorspellingen voor het gebruik van de conjoint of disjoint werkwoordsvorm en/of de interpretatie van het element in IAV positie. Voor het Makhuwa echter, met zijn exclusiviteit, kan het wel gebruikt worden. Een interfacemodel kan eveneens de juiste voorspellingen maken voor het gebruik en de interpretatie van zinnen met een conjoint werkwoordsvorm, met een regel die het hoogste element onder het werkwoord koppelt aan een exclusieve interpretatie.

De conclusie stelt dat de woordvolgorde in het Makhuwa gedeeltelijk door syntaxis en gedeeltelijk door discourse bepaald wordt. De woordvolgorde geeft de informatiestructuur in de zin weer door het preverbale domein te beperken tot elementen

waarvan de referenten meer toegankelijk en minder saillant zijn dan het werkwoord. Ook de IAV positie is een voorbeeld van hoe de informatiestructuur de woordvolgorde bepaalt. De woordvolgorde is echter niet geheel en al bepaald door de informatiestructuur. Een syntactische beperking aan de woordvolgorde is dat de subjectcongruentie op het werkwoord altijd door het logische subject wordt bepaald. Met betrekking tot de conjoint/disjoint alternantie creëert de morfosyntaxis de mogelijkheid om informatiestructuur te coderen in het vervoegingssysteem. Sommige vervoegingen kunnen blijkbaar grammaticale tijd en informatie over de interpretatie van het element na het werkwoord markeren. Dit mechanisme werkt noodzakelijkerwijs met de woordvolgorde samen en brengt daarmee de effecten van de IAV positie teweeg.